

betekenis van Van den Broek voor de moderne (volks)woningbouw voortreffelijk doet uitkomen. Jammer dat het boek, maar het is zo al 560 bladzijden dik, eindigt in 1943. Van den Broek leefde tot 1978. Laat ons hopen dat Vanstiphout nog eens een tweede deel schrijft over de bescheiden, maar zo belangrijke modernist J. H. van den Broek.

Tessel Pollmann

M. Golverdingen, *Om het behoud van een kerk. Licht en schaduw in de geschiedenis van de Gereformeerde gemeenten 1928-1948* (Houten: Den Hertog, 2004, 302 blz., € 22,50, ISBN 90 331 1851 3).

Bevindelijk gereformeerden vormen in Nederland een minderheid, ruim een kwart miljoen mensen. Men vindt hen meest in de vaderlandse *Bible Belt*. Zij zijn (mede)dragers van een lange traditie, erfgenamen van de voorstanders van de puriteinse Nadere Reformatie van de zeventiende eeuw. Thans behoren zij tot een handvol kerkgenootschappen, slachtoffers — om het betrokken kerkelijk idioom aan te halen — van de ‘breuke Sions’: sommigen — hervormden binnen de PKN of juist daar buiten, als hersteld hervormden — zijn de ‘vaderlandse kerk’ trouw gebleven, anderen hebben een erkend afscheidingsverleden en kerken in Gereformeerde gemeenten (binnen of buiten synodaal verband, al dan niet met de toevoeging in Nederland en Noord-Amerika), Oud-Gereformeerde gemeenten of Christelijke Gereformeerde kerken.

Een aantal van dergelijke ‘zware’ groepen is in 1907 verenigd door ds. G. H. Kersten (1882-1948, befaamd van de motie tegen het gezantschap bij de Heilige Stoel in 1925) in de Gereformeerde gemeenten (in Nederland en Noord-Amerika). Zij vormden toen een zeer gevarieerd gezelschap: al dan niet formeel afgescheiden gemeenten, informele conventikels en vrije groepen. Maar allen deelden de bevindelijk calvinistische traditie, gekenmerkt door een sterke nadruk op de noodzaak van ervaringskennis (bevinding) van de individuele roeping en uitverkiezing, verwerping of genade. De bevindelijke wereld kent allerlei nuances (liggingen) in vroomheidsbeleving en levenshouding, en variaties in gestrengheid van zielbekommernis en wereldmijding. Algemeen is de gehechtheid aan de tale Kanaäns en spanning met de omringende geseculariseerde cultuur.

Golverdingen beschrijft met name de jaren van consolidatie van de Gereformeerde gemeenten in de jaren 1928-1948, waarin uit een wonderlijke verzameling van beproefde oefenaars, charismatische voormannen en eigengereide kerkgangers een geordend kerkverband werd opgebouwd. Want Kerstens initiatief was succesvol en het maakte de eenwording mogelijk van een kerkelijke organisatie, die na een eeuw ruim 150 gemeenten met ruim 100.000 zielen omvat. Als een kleine bevindelijke Kuyper zette Kersten daarnaast een theologische opleiding op (te Rotterdam), eigen krant (*De Banier*), kerkelijk weekblad (*De Saambinder*) en politieke partij (Staatkundig Gereformeerde Partij, 1918). In die kring van gezelschappen en individualisten, gekenmerkt door wereldmijding, introverte spiritualiteit en politicofobie, waren dat geen kleinigheden.

Golverdingen schenkt begrijpelijkerwijs veel aandacht aan de theologische vorm die Kersten aan de Gereformeerde gemeenten gaf, die sterke nadruk legde op de uitverkiezing; daarin vond Kersten bovendien een sterk medestander in dr. C. Steenblok, die in 1943 uit de Gereformeerde kerken overkwam (maar in 1953 weer afscheidde van de Gereformeerde gemeenten in Nederland, gevolgd door een vijftigtal gemeenten). Met succes bestreed Kersten in de jaren 1944-1948 ook een vroegere leerling, ds. R. Kok, die in zijn prediking niet de uitverkiezing centraal stelde, maar Jezus' zoendood en Zijn genadewerk, ruimschoots voldoende voor iedere zondaar die zich bekeert. Golverdingen erkent, dat het conflict tussen Kersten en Kok echter niet alleen ging over het 'algemene aanbod der genade': het ging ook over de weinig verheffende houding van Kersten in de oorlogsjaren, over zijn persoon en zijn dominantie in de SGP.

Golverdingen is voorganger binnen de kring die hij zelf beschrijft. Voor hem zijn de Gereformeerde gemeenten een deel van Sion, 'waarin de HEERE het werk van Zijn genade heeft willen openbaren van geslacht tot geslacht.' Die betrokkenheid behoeft een kritische blik natuurlijk niet uit te sluiten. Golverdingen erkent inderdaad, dat sociale omstandigheden en mentale tradities in het kerkelijk leven een rol spelen. Om vervolgens echter nadrukkelijk te kiezen voor het primaat van de theologie en één specifieke vorm van bevindelijke vroomheid. Hij staat op hoofdlijnen achter de thans dominante middenopvatting — die Kerstens theologie voortzet — in de Gereformeerde gemeenten. Dat geeft aan zijn studie iets hybrisch. Golverdingen meldt, dat er steeds critici waren (Christelijk Gereformeerde bezwaarden omstreeks 1930, de reeds genoemde Kok en Steenblok, de gebroeders Overduin en ds. J. G. Woelderink in de jaren veertig, meer recent J. P. Zwemer, J. Blaauwendraad en Klaas van der Zwaag). Maar steeds waren zij volgens hem theologisch onder de maat en werden dus volgens hem terecht afgewezen.

Men moet Golverdingen dus prijzen, omdat hij de diverse conflictueuze zaken aanwijst. Maar in de bespreking ervan toont hij zich een duidelijk partijganger. En overtuigt daarin dus niet ieder. Golverdingen neemt Kersten bovendien als persoon en theoloog in bescherming. Zo meldt hij allerlei uitspraken van Kersten tegen het nationaal-socialisme uit de vooroorlogse jaren — maar gaat nauwelijks in op diens oorlogsjaren. Kan dat?

Kortom: Golverdingen schreef meer een autobiografie dan een biografie van de Gereformeerde gemeenten, met alle voor- en nadelen ervan.

G. J. Schutte

J. E. van Kamp, *Dien Hoetink. 'Bij benadering'. Biografie van een landbouw-juriste in crisis- en oorlogstijd* (Dissertatie Wageningen 2005; *Historia agriculturae* XXXVI; Groningen, Wageningen: Nederlands agronomisch historisch instituut, 2005, 391 blz., ISBN 90 367 2195 4).

Hoe is het mogelijk een biografie te schrijven over een persoon waarvoor noodzakelijke bronnen ontbreken en die, uit de schaarse bronnen die wèl beschikbaar zijn, naar voren komt als een persoon met een gesloten karakter. Die vraag doemde op bij

Golverdingen schenkt begrijpelijkerwijs veel aandacht aan de theologische vorm die Kersten aan de Gereformeerde gemeenten gaf, die sterke nadruk legde op de uitverkiezing; daarin vond Kersten bovendien een sterk medestander in dr. C. Steenblok, die in 1943 uit de Gereformeerde kerken overkwam (maar in 1953 weer afscheidde van de Gereformeerde gemeenten in Nederland, gevolgd door een vijftigtal gemeenten). Met succes bestreed Kersten in de jaren 1944-1948 ook een vroegere leerling, ds. R. Kok, die in zijn prediking niet de uitverkiezing centraal stelde, maar Jezus' zoendood en Zijn genadewerk, ruimschoots voldoende voor iedere zondaar die zich bekeert. Golverdingen erkent, dat het conflict tussen Kersten en Kok echter niet alleen ging over het 'algemene aanbod der genade': het ging ook over de weinig verheffende houding van Kersten in de oorlogsjaren, over zijn persoon en zijn dominantie in de SGP.

Golverdingen is voorganger binnen de kring die hij zelf beschrijft. Voor hem zijn de Gereformeerde gemeenten een deel van Sion, 'waarin de HEERE het werk van Zijn genade heeft willen openbaren van geslacht tot geslacht.' Die betrokkenheid behoeft een kritische blik natuurlijk niet uit te sluiten. Golverdingen erkent inderdaad, dat sociale omstandigheden en mentale tradities in het kerkelijk leven een rol spelen. Om vervolgens echter nadrukkelijk te kiezen voor het primaat van de theologie en één specifieke vorm van bevindelijke vroomheid. Hij staat op hoofdlijnen achter de thans dominante middenopvatting — die Kerstens theologie voortzet — in de Gereformeerde gemeenten. Dat geeft aan zijn studie iets hybridisch. Golverdingen meldt, dat er steeds critici waren (Christelijk Gereformeerde bezwaarden omstreeks 1930, de reeds genoemde Kok en Steenblok, de gebroeders Overduin en ds. J. G. Woelderink in de jaren veertig, meer recent J. P. Zwemer, J. Blaauwendraad en Klaas van der Zwaag). Maar steeds waren zij volgens hem theologisch onder de maat en werden dus volgens hem terecht afgewezen.

Men moet Golverdingen dus prijzen, omdat hij de diverse conflictueuze zaken aanwijst. Maar in de bespreking ervan toont hij zich een duidelijk partijganger. En overtuigt daarin dus niet ieder. Golverdingen neemt Kersten bovendien als persoon en theoloog in bescherming. Zo meldt hij allerlei uitspraken van Kersten tegen het nationaal-socialisme uit de vooroorlogse jaren — maar gaat nauwelijks in op diens oorlogsjaren. Kan dat?

Kortom: Golverdingen schreef meer een autobiografie dan een biografie van de Gereformeerde gemeenten, met alle voor- en nadelen ervan.

G. J. Schutte

J. E. van Kamp, *Dien Hoetink. 'Bij benadering'. Biografie van een landbouw-juriste in crisis- en oorlogstijd* (Dissertatie Wageningen 2005; *Historia agriculturae* XXXVI; Groningen, Wageningen: Nederlands agronomisch historisch instituut, 2005, 391 blz., ISBN 90 367 2195 4).

Hoe is het mogelijk een biografie te schrijven over een persoon waarvoor noodzakelijke bronnen ontbreken en die, uit de schaarse bronnen die wèl beschikbaar zijn, naar voren komt als een persoon met een gesloten karakter. Die vraag doemde op bij